

Київський університет імені Бориса Грінченка
Кафедра української мови

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-методичної та навчальної роботи

О.Б.Жильцов
2016 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Галузь знань 0203 Гуманітарні науки
Напрямок підготовки 6.020303 Філологія (українська мова та література)

Інститут філології

2016 – 2017 навчальний рік

Робоча програма «Історична грамати́ка української мови» для студентів
напряму підготовки 6.020303 Філологія (українська мова та література),
галузі знань 0203 Гуманітарні науки, 2016 року.– 33 с.

Розробник: Т.Л.Видайчук, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри української мови

Протокол від “15” вересня 2016 року № 3

Завідувач кафедри української мови

(Караман С.О.)

Структура програми типова.
Години відповідають навчальному плану.

Заступник директора Інституту філології
з науково-методичної та навчальної роботи

(Заяць Л.І.)

Зміст

Пояснювальна записка.....	4
Структура програми навчальної дисципліни.....	6
I. Опис предмета навчальної дисципліни.....	6
II. Тематичне планування навчальної дисципліни.....	7
III. Програма.....	8
<i>Модуль I. Питання походження української мови.....</i>	<i>8</i>
<i>Модуль II. Історія формування системи української мови.....</i>	<i>8</i>
IV. Плани практичних занять.....	11
V. Завдання для самостійної роботи студента.....	22
VI. Карта самостійної роботи студента.....	25
VII. Система поточного і підсумкового контролю знань.....	26
VII. Методи навчання.....	28
IX. Методичне забезпечення курсу.....	28
X. Питання до курсу.....	29
XI. Література до курсу.....	31
Навчально-методична карта дисципліни «Історична граматики української мови».....	33

Пояснювальна записка

«Історична граматики української мови» – курс, що репрезентує сучасні підходи до розв'язання проблемних питань походження та розвитку окремих підсистем сучасної української мови. Окрему увагу приділено проблемі походження української мови, що розглядається під кутом зору панівних у ХІХ – поч. ХХІ ст. етнополітичних концепцій українського народу та формування періодизацій і термінології на позначення етапів розвитку української мови.

Наука, що вивчає розвиток мови (історія мови) включає ряд історичних дисциплін: історичну фонетику, історичну граматику, історичну лексикологію, історичну діалектологію, історію літературної мови. Об'єктом вивчення історії мови є мова в її історичному розвитку, від найдавніших дописемних часів до сьогодення. Предметом – фонетичні, граматичні (морфологічні і синтаксичні), стилістичні зміни мовної системи різних історичних періодів та причини, що їх викликали.

Зростання державотворчих і функціональних значущостей української мови зумовлює нові підходи до її наукового вивчення, в центрі якого перебувають питання її походження, діалектної диференціації, нормативної літературної практики, стилістичного розмаїття. Основу аналізу мовних фактів складають концептуальні положення порівняльно-історичного мовознавства, відповідних прийомів лінгвістичного аналізу мови, що дозволяють розгляд мовних елементів з урахуванням довготривалого мовного розвитку і формування. Водночас вивчення фактів з історії української мови здійснюються на підставі їх функціональної закріпленості та постійної тенденції до видозміни, тобто розгляд мовних фактів з погляду їх генези та еволюції, врахування постійної динаміки та функцій, співвідношення первинних і вторинних значущостей дозволяє глибше зрозуміти особливості системно-структурної організації сучасної української мови.

Наука про становлення і розвиток мови не ізольована від інших гуманітарних наук, а точніше тісно пов'язана з такими навчальними дисциплінами: «Вступ до мовознавства», «Сучасна українська літературна мова», «Діалектологія», «Історія української літературної мови», «Історія української літератури», «Історія України».

Мета курсу. Вивчаючи «Історичну граматику української мови» студенти набувають теоретичних знань історії фонетичної, граматичної та синтаксичної систем української мови від формування праслов'янської мови до сучасного стану, засвоюючи при цьому принцип хронологічної послідовності, у межах кожного з синхронних зрізів оволодівають змінами у системах вокалізму і консонантизму. Аналізуючи давні писемні пам'ятки та фіксацію у них різних мовних явищ, порушення в закономірностях змін, студенти опановують принцип відносної хронології. Кінцевою метою курсу слід вважати розуміння

особливостей сучасного стану української мови з огляду на їх походження – це завдання майбутнього вчителя-словесника.

Завдання курсу полягає в тому, щоб озброїти студентів науковою методологією пізнання історичних мовних явищ.

Теоретичне засвоєння курсу передбачає, що *студент повинен знати*:

- основні тенденції розвитку української мови;
- зміни, які зазнала фонетико-фонологічна, лексична, граматична і стилістична системи у різні періоди побутування української мови;
- причини, що викликали мовні зміни;
- пам'ятки української мови.

У практичному аспекті *студент повинен вміти*:

- доцільно використовувати прийоми порівняльно-історичного мовознавства при аналізі явищ української мови;
- читати та аналізувати уривки пам'яток української мови;
- будувати висловлювання на лінгвістичну тему за власним планом; аналізувати конкретні мовні факти, застосовуючи набуті теоретичні знання з курсу;
- розв'язувати різні типи лінгвістичних задач;
- володіти лінгвістичною термінологією з розглянутих тем.

Робоча навчальна програма з цієї дисципліни є нормативним документом КУ імені Бориса Грінченка, який розроблено кафедрою української мови відповідно до навчального плану для названої спеціальності. На вивчення дисципліни відводиться 60 годин (2 кредити ECTS).

Структура програми навчальної дисципліни

I. Опис предмета навчальної діяльності

Предмет: «Історична граматики української мови» вивчає походження та розвиток мови, конкретні зміни у фонетичній, морфологічній, синтаксичній підсистемах мови. Вона пояснює, яким шляхом змінювалися звуки, морфеми, синтаксичні конструкції та якими стали наслідки цих процесів, як вони виявляються у сучасній мові. Виклад починається з розділу історії фонетики та фонології, продовжується розділами історії морфології та синтаксису, але не включає історії лексики, фразеології, акцентуаційної системи.

Курс	Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів, відповідних ECTS: 2	Шифр та назва галузі знань: 0203 – гуманітарні науки	Нормативна Рік підготовки: 2 Семестр: 3, 4
Змістові модулі: 2	Шифр та назва напряму підготовки: 6.020303 – філологія	Аудиторні заняття: 28 год. Лекції – 14 год., Практичні заняття – 14 год.
Загальний обсяг дисципліни (години): 60	ОКР – «бакалавр»	Самостійна робота: 28 год. Вид контролю: МК – 4 год., залік.
Тижневих годин: 2		

II. Тематичне планування навчальної дисципліни

Назви теоретичних розділів	Кількість годин, відведених на них			
	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Модульний контроль
3 семестр				
Модуль I. Питання походження української мови				
Тема 1. Історія української мови як наука і навчальна дисципліна.	1		2	2
Тема 2. Проблема походження української мови.	2	2	2	
Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських.	1		2	
Модуль II. Історія формування системи української мови				
Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси.	2	2	4	
Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів.	2	2	4	
Усього годин за 3 семестр: 30	8	6	14	2
4 семестр				
Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови.	2	2	2	
Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання.	2	2	4	2
Тема 8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник.	2	2	4	
Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови.	-	2	4	
Усього годин за 4 семестр: 30	6	8	14	2
Усього годин з курсу: 60	14	14	28	4

III. Програма

Модуль I. Питання походження української мови

Тема 1. Специфіка «Історичної граматики української мови» як навчальної дисципліни

Предмет і завдання курсу. Загальні особливості розвитку мови в діахронії. Внутрішні і зовнішні чинники мовних змін. Зв'язки з іншими науками. Джерела мовно-історичних відомостей. Специфіка використання писемних пам'яток.

Тема 2. Проблема походження української мови

Основні етнополітичні концепції походження українського народу. Етнополітична концепція «великоруського народу» та гіпотеза М.Погодіна – О.Соболевського. Зародження та розвиток концепції самостійного існування української мови у працях П.Житецького, М.Максимовича, А.Кримського.

Два погляди на походження східнослов'янських мов. Термін «давньоруська мова».

Концепція історії української мови Ю.Шевельова.

Періодизація історії української мови. Термінологія: протиукраїнські говори, давньоукраїнська мова, староукраїнська мова, сучасна українська мова.

Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських

Основні фонетичні ознаки, що вирізняють групи слов'янських мов.

Фонетичні та граматичні ознаки сучасних східнослов'янських мов.

Основні типологічні риси української мови.

Модуль II. Історія формування системи української мови

Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси

Предмет історичної фонології. Причини звукових змін. Класифікація фонетичних змін.

Співвідношення праіндоєвропейського, праслов'янського вокалізму. Втрата диференційної ознаки часокількості, зміни непередніх голосних у передні. Закон наростаючої звучності та наслідки його дії у системі голосних пізньої праслов'янської мови.

Найдавніші зміни в системі приголосних. Перша палаталізація задньоязикових приголосних. Палаталізація приголосних у сполучення з наступним *j. Зміна груп приголосних *dl, *tl. Спрощення груп приголосних. Вставлення голосних та приголосних. Занепад приголосного в кінці складу. Перебудова дифтонгічних сполук. Друга палаталізація задньоязикових приголосних. Третя палаталізація задньоязикових приголосних. Поява

протетичних приголосних.

Явища проміжного характеру: втрата складотворчих сонантів.

Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів

Зміни, що завершилися у дописемний період та переважно є спільними для східнослов'янських мов. Зміна початкового *ě→[o]. Природа «акання». Вияв загальної тенденції в запозичених словах. Засвоєння іншомовних слів з початковим [o] замість [a]. Зміни носових голосних. Позиційний перехід *[e] в [o] після споконвічно м'яких перед твердими приголосними. Витворення фонем /y/ з */i/, */y/ та пов'язані з цим зміни. Історія фонем */ě/.

Закон відкритого складу та фонетичні зміни, пов'язані з його дією. Розвиток повноголосся. Перебудова початкових сполук *ort, *olt. Розвиток системи протетичних приголосних. Ствердіння /r'/ та шиплячих приголосних. Диспалаталізація [c']. Запозичення [f].

Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови

Втрата зредукованих фонем. Позиційні зміни зредукованих фонем. Причини, час та послідовність процесів занепаду слабких та вокалізації сильних. Втрата в позиції перед сонорними. Друге повноголосся. Втрата в позиції після сонорних – поява [rý], [lý]. Рефлексія напружених зредукованих [ĩ], [ỹ].

Наслідки занепаду зредукованих ь, ь у системі голосних фонем. Чергування [o], [e] з Ø. Поява вставних [o], [e] перед сонорними. Компенсаційне подовження голосних [o], [e] в новому закритому складі. Розвиток приставних голосних [o], [i]. Втрата ненаголошеного [i] на початку слова. Поява нових дифтонгів.

Висновок: динаміка системи голосних внаслідок занепаду редукованих.

Перехід етимологічних голосних [o], [e] в [i] – український «ікавізм»: механізми появи, діалектні рефлекси явища. Наслідки переходу для фонологічної системи української мови.

Наслідки занепаду редукованих в системі приголосних. Поява нових сполук приголосних. Спрощення у групах приголосних, Втрата кінцевого [l]. Асимілятивні, дисимілятивні процеси, епентеза приголосних. Лабіалізація [l] →[ɸ]. Вокалізація [w]→[ɸ], [u].

Висновок: розвиток системи консонантизму внаслідок занепаду зредукованих.

Діалектно обмежені явища та процеси, що відбулися пізніше від втрати зредукованих. Система голосних: перехід *[e]→[a], перехід *[a]→[e], явище

«укання». Система приголосних фонем: ствердіння приголосних перед колишнім *ѣ. Новий [j]. Запозичення [g]. Запозичення [dz].

Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання

Предмет і завдання історичної морфології.

Історія іменника як частини мови. Історія становлення граматичних категорій іменника української мови.

Давня іменникова система відмінювання. Типи давніх відмін. Витворення сучасної української системи відмінювання. Історія відмінкових закінчень іменників.

Історія іменних частин мови (займенника, прикметника, числівника). Загальні шляхи становлення займенникової системи української мови. Групи займенників давньоукраїнської мови. Історія становлення особових займенників. Історія форм неособових займенників.

Прикметник як частина мови. Дві прикметникові форми: довга і коротка. Історія форм ступенів порівняння.

Загальні відомості про виникнення класу слів на позначення числа. Історія числівників першого десятка, числівників від 11 до 19, назв десятків і сотень. Загальний огляд історії дробових, збірних та порядкових числівників.

Тема 8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник

Становлення системи дієслів форм у процесі формування граматичної системи української мови. Класи дієслів.

Часові форми дієслів у давньоукраїнській мові. Історія форм теперішнього часу. Форми минулого часу: історія аориста, імперфекта, перфекта, плюсквамперфекта. Морфологічні і значеннєві ознаки майбутніх часів дієслова у давньоукраїнській та староукраїнській мові. Вираження майбутньої дії за допомогою форм теперішнього часу як наслідок процесу видової диференціації дієслів. Творення аналітичних форм майбутнього часу.

Історія форм умовного способу.

Історія форм наказового способу.

Інфінітив. Супін.

Дієприкметник і дієприслівник.

Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови

Характеристика розвитку основних структурних і комунікативних типів простого речення. Засоби вираження головних і другорядних членів речення в давньо- і середньо українській періоди.

Конструкції з подвійними відмінками в системі членів речення.

IV. Практичні заняття

Заняття 1. Проблема походження української мови

План

1. Етнополітичні концепції походження українського народу.
2. Гіпотеза М.Погодіна – О.Соболевського.
3. Концепції самостійного існування української мови.
4. Погляди щодо походження східнослов'янських мов.
5. Терміни «давньоруська мова», «давньоукраїнська мова», «києво-руська мова».
6. Концепція походження історії української мови Ю.Шевельова.
7. Періодизація історії української мови.

Література:

1. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських із «спільної колиски». – К.: Наукова думка, 2001. – С.79 – 97.
2. Історична граматики української мови. Підручник / М.А.Жовтобрюх, О.Т.Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинько. – К.: Вища школа, 1980. – С.12 – 17.
3. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства (Історія вивчення української мови) – К.: Вища школа, 1991. – С.151 – 160.
4. Єрмоленко С.Я. Лінгвісти про походження української мови // Нариси з української словесності. – К.: Довіра, 1999. – С. 369 – 382.
5. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вітчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С. 191 – 205.
6. Русанівський В.М. Давньоруська мова: міф чи реальність? // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С. 251 – 256.
7. Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. – 1997. - №6. – С.3 – 14, 1998. - № 1. – С.3 – 12.
8. Півторак Г.П. Коли ж виникла українська мова? // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С.270 – 279.
9. Тараненко О.Б. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С. 280 – 286.
10. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Х.: АКТА, 2003. – С.29 – 32.
11. Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 8 – 16.

Питання для самоконтролю

1. З якими іншими проблемами у нерозривному зв'язку розглядаються питання походження української мови? Чому?
2. Розкрийте суть трьох основних етнополітичних концепцій походження українського народу та його мови. Схарактеризуйте їх з точки зору наукової достовірності.
3. Розкрийте суть двох поглядів на походження східнослов'янських мов. Схарактеризуйте їх з точки зору наукової достовірності.
4. Назвіть основні постулати концепції походження української мови Ю.Шевельова.
5. Розкрийте продуктивні періодизації розвитку української мови: хронологію О.Шахматова, Ю.Шевельова, Г.Півторака. Порівняйте їх.

Заняття 2. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси.

План

1. Предмет історичної фонології.
2. Співвідношення праїндоевропейського, праслов'янського вокалізму.
3. Закон наростаючої звучності та наслідки його дії у системі голосних пізньої праслов'янської мови.
4. Найдавніші зміни в системі приголосних. Палаталізація приголосних.
5. Спрощення груп приголосних. Вставлення голосних та приголосних. Занепад приголосного в кінці складу. Поява протетичних приголосних.
6. Явища проміжного характеру: втрата складотворчих сонантів.

Література:

1. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О.І.Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С.28 – 50.
2. Історія української мови. Фонетика / М.А.Жовтобрюх, В.М.Русанівський, В.Г.Склярєнко. – К.: Вища школа, 1979. – С.65 – 85.
3. Історична граматики української мови. Підручник / М.А.Жовтобрюх, О.Т.Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинько. – К.: Вища школа, 1980. – С.27 – 30.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К.: Академія, 2000. – С. 184 – 200.
5. Туманян Э.Г. О природе языковых изменений // вопросы языкознания. – 1999. - № 3. – С. 86 – 97.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, які фонетичні процеси пов'язані з дією закону відкритого складу.
2. Поясніть історичні чергування в коренях слів: *жати* – *жну*, *м'яти* – *мну*, *дути* – *дну*, *ім'я* – *імені*, *путо* – *опона*.
3. Поділити на склади: *търгъ*, *чълнъ*, *дънь*, *домъ*.
4. Назвіть, які приголосні української мови були тільки твердими, а які – тільки м'якими.
5. Назвіть голосні переднього ряду. Які приголосні (тверді чи пом'якшені) стояли перед голосними переднього ряду у пізню праслов'янську епоху та у протоукраїнських говорах?

Заняття 3. *Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів.*

План

1. Фонетична система пізнього праслов'янського періоду у порівнянні з фонетичними особливостями східнослов'янських мов.
2. Зміна початкового *ě → [o].
3. Природа «акання».
4. Засвоєння іншомовних слів з початковим [o] замість [a].
5. Зміни носових голосних.
6. Позиційний перехід *[e] в [o] після споконвічно м'яких перед твердими приголосними.
7. Витворення фонemi /y/ з */i/, */y/ та пов'язані з цим зміни.
8. Історія фонemi */ě/.
9. Закон відкритого складу та фонетичні зміни, пов'язані з його дією.
10. Розвиток повноголосся.
11. Перебудова початкових сполук *ort, *olt.
12. Розвиток системи протетичних приголосних.
13. Ствердіння /r'/ та шиплячих приголосних.
14. Диспалаталізація [c'].
15. Запозичення [f].

Література:

1. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О.І.Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С.28 – 50.
2. Історія української мови. Фонетика / М.А.Жовтобрюх, В.М.Русанівський, В.Г.Скляренко. – К.: Вища школа, 1979. – С.109 – 142.
3. Історична граматики української мови. Підручник / М.А.Жовтобрюх, О.Т.Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинько. – К.: Вища школа, 1980. – С.31 – 65.

4. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. – Х.: АКТА, 2003. – С.55 – 72, 72 – 75, 78 – 81, 82 – 86, 88 – 90.

5. Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. – К.: Наукова думка, 1998. – С. 148 – 155.

Питання для самоконтролю

1. Поміркуйте над питаннями: у який період могли проникнути у фінську мову такі слов'янізми *palttina* – *полотно*, *art* – *рать*, *korsta* – *короста*?

2. Поясніть природу діалектних форм: *госінь*, *гозеро*, *горати*.

3. Порівняйте російську та українську транслітерацію грецьких імен: *Александр* – *Олександр*, *Авдей* – *Овдій*, *Аксинья* – *Оксана*. Поясніть природу фонетичних змін.

4. Які фонетичні процеси спостерігаються у прикладах лінгвістичних реконструкцій: **rąka* > *рука*, **zvąkъ* > *звук*, **gąsь* > *гуска*, **męta* > *м'ята*, **kolęda* > *коляда*, **gordъ* > *городъ*, **golsь* > *голось*, **dervōs* > *дерево*.

5. До поданих давньоукраїнських слів доберіть старослов'янські відповідники і поясніть походження голосних [y],[a] ['a]: *Девять*, *рука*, *память*, *жати*, *мяти*, *начати*.

Заняття 4. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови.

План

1. Втрата зредукованих фонем.
2. Друге повноголосся.
3. Втрата в позиції після сонорних – поява [rý], [lý].
4. Рефлексація напружених зредукованих [ĩ], [ỹ].
5. Чергування [o], [e] з Ø. Поява вставних [o], [e] перед сонорними.
6. Компенсаційне подовження голосних [o], [e] в новому закритому складі.
7. Розвиток приставних голосних [o], [i].
8. Перехід етимологічних голосних [o], [e] в [i].
9. Наслідки занепаду редукованих в системі приголосних. Лабіалізація [l] →[ɥ].
10. Вокалізація [w]→ [ɥ], [ɥ].
11. Діалектно обмежені явища та процеси, що відбулися пізніше від втрати зредукованих.

Література:

1. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О.І.Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С.51 – 67.

2. Історія української мови. Фонетика / М.А.Жовтобрюх, В.М.Русанівський, В.Г.Скляренко. – К.: Вища школа, 1979. – С.264 – 273.
3. Історична грамати́ка української мови. Підручник / М.А.Жовтобрюх, О.Т.Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинько. – К.: Вища школа, 1980. – С.54 - 85.
4. Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. – К.: Наукова думка, 1998. – С. 104 – 107.
5. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. – Д.: Університет, 1998. – С. 127 – 159.
6. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Х.: АКТА, 2003. – С.84 – 88, 91 – 103, 132 – 141, 162 – 170, 349 – 359, 507 – 517.

Питання для самоконтролю

1. Укажіть на різні типи пом'якшення задньоязикових у наведених словах і поясніть історичну причину цих чергувань. *Стьготи – стьжська, стьгати – стьза, зорокъ – съзьрцати, льгота – польза, ликъ – лице, скука – скуцѣ, рогъ – рози, вълкъ – вълчкъ.*
2. Поясніть, на місці яких приголосних уживаються шиплячі в поданих словах: *сѣча, плачу, мажу, ночь, пишу.*
3. Від поданих гіпотетичних праслов'янських форм утворіть відповідні форми слів давньоукраїнської та старослов'янської мов: **vorna, *norvos, *kolti, *serda, *zolto, *borda, *solta, *korva, *storna, *storqja, *morzos, *sormos.*
4. Визначте слабку і сильну позицію зредукованих. З'ясуйте зміни позицій **ь** і **ѣ** у різних формах того ж самого слова або у споріднених морфемах: *сѣто – сѣтънь – сѣтънь. Купецъ – купьца, швьѣць – швьѣца, дѣнь – дѣне.*
5. Відтворіть праслов'янські архетипи до наведених

д.-р.	ст.-слов.
<i>чєрєво</i>	<i>чрѣво</i>
<i>городъ</i>	<i>градъ</i>
<i>сєрєда</i>	<i>срѣда</i>
6. Відновіть давньоукраїнські форми наведених слів. Поясніть історичну природу чергування **о**, **е** з нульовою фонемою: *посол – посла, творецъ – творця, палець – пальця, замок – замка, осел – осла.*
7. З'ясуйте, на місці якого давнього голосного виступає **і** в українській мові. Подані слова запишіть по-давньоукраїнськи: *хліб, осінь, діло, кінь, сніг, білка, піч, сіно, дід, осінь.*
8. Поясніть, чому в поданих словах не відбувається чергування **о**, **е** з **і** в закритих складах: *атом, жетон, земель, мороз, через, шофер, гребецъ, вогонь, солод, орел, шовк.*
9. Поясніть історичні умови чергування: *крѡв – кривавий, глотка – глитати.*

10. Українські слова запишіть давньоукраїнською мовою, з'ясуйте походження голосного **е**: *село, земель, день, кінець, шести*.

11. Від поданих форм утворіть сучасні українські та з'ясуйте появу вставних **о**, **е** у цих словах: *бобръ – бобра, вѣтръ – вѣтра, огонь – огни, свекръ – свекра, земля – земель*.

12. Чому у давньоукраїнських формах слів *поросль і Александръ* немає вставних **о**, **е**?

13. Наведені нижче слова запишіть по-давньоукраїнськи. З'ясуйте, які фонетичні зміни відбулися у звуковому складі українських слів, поясніть причини цих змін: *місце, тижневий, кожний, вісник, пізно, масний, усний, корисний*.

14. Наведені українські слова запишіть давньоукраїнською мовою. Поясніть походження **и** в українській мові. *Зима, риба, мило, дим, нива, чотири*.

15. Відтворіть давньоукраїнські форми до поданих нижче українських слів. Поясніть, які фонетичні зміни відбулися в них у процесі формування української мови. *Суддя, радість, б'ю, весілля, зілля, знання*.

16. Запишіть сучасною українською мовою наведені слова: *пъшено, чѣтыри, тьрнъ, съчастъѣ, лѣба, ѣ го, стькло, кѣто, ручьникъ, мѣрочьникъ*. Прокоментуйте фонетичні зміни, засвідчені у них, і причини цих змін.

17. Подані нижче слова запишіть по-давньоукраїнськи і поясніть історичні умови зміни **е** на **о** та збереження **е**.

Шовк, чорний, чоловік, вечеря, шести, чотири, четвертий, на щоці, йому.

Заняття 5. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання

План

1. Предмет і завдання історичної морфології. Іменник.
2. Іменник. Багатотипність відмінювання іменників давньоукраїнської мови.
3. Витворення сучасних відмін іменників української мови.
4. Різновиди займенників давньоукраїнської мови.
5. Причини змін у складі, будові та вживанні займенників.
6. Історія особових і зворотного займенників.
7. Історія форм предметно-особового займенника, неособових займенників.
8. Історія іменних прикметників.
9. Історія займенникових прикметників.
10. Історія ступенів порівняння прикметників.
11. Історія форм прикметників.
12. Історія виникнення числівників.
13. Словотвір кількісних числівників.

14. Словотвір порядкових числівників.
15. Відмінювання числівників у давньоукраїнській мові.

Література:

1. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О.І.Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С.68 – 127.
2. Безпалько О.П. та ін. Історична граматики української мови. – К.: Радянська школа, 1962. – С. 182 – 224.
3. Історична граматики української мови. Підручник / М.А.Жовтобрюх, О.Т.Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинко. – К.: Вища школа, 1980. – С. 105 – 141.
4. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство, 1971. – № 1. – С. 30 – 40.
5. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник в українській мові. – К.: Вища школа, 1980. – 118 с.
6. Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М. Історія української мови. Морфологія. – К., 1978. – § 32-42; 48-58
7. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. – К.: Наукова думка, 1978. – 207 с.
8. Супрун А.С. Славянские числительные. Становление числительных как особой части речи. – Минск: Изд-во Госуниверситета, 1969. – 232 с.

Питання для самоконтролю

1. Укажіть, за допомогою яких суфіксів і від яких частин мови утворені наведені іменники: *миръ, пѣснь, правдѣникъ, купецъ, писарь, жєньць, шило, даръ, дружина, учитель, пиръ*.
2. Яких змін зазнали іменники *даръ, пиръ, миръ, голубъ, степь, сєрдьце* після занепаду редукованих?
3. Визначте морфологічний склад поданих нижче слів в давньоукраїнській і в сучасній українській мові: *миръ, брань, житие, пѣснь, паробъкъ, пѣтица, повѣсть, робочичь, пѣрстьнь*.
4. Розподіліть за давніми основами (типи основ) іменники *земля, вода, ночь, свєкры, воль, любви, душа, сынъ, конь, жєнихъ, путь, чудо, поле, небо, сѣмѧ, тѣсть, лось, за ть, пєчаль*.
5. Поставте іменники *сынъ, роботъникъ, братъ, миръ, конь* в родовому відмінку однини в давньоукраїнській та сучасній українській мові. Поясніть виникнення паралельних відмінкових закінчень у родовому відмінку іменників II відміни.
6. З'ясуйте давню основу іменників *око, дѣнь, сѣнь, дѣмѧ, буки, поле, мисль, мышь, мати, чудо, пѣснь, насип*. Укажіть, до якої відміни вони належать у сучасній українській мові. Поясніть причину об'єднання іменників у чотири

відміни в сучасній українській мові.

7. Поясніть походження вживаних у сучасній українській мові відмінкових закінчень орудного відмінка множини.

Плечами – плечима – плечми, грошима – грішми, конями – кіньми, гостями – гістьми.

8. Зробіть морфологічний аналіз іменників із тексту: *Рославна рано плачєть в Путивлѣ на забралѣ. Глѣбу же убьєну бывшю и повержену на брезѣ двѣма колодами.*

9. Запишіть давньоукраїнською мовою і визначте давню основу поданих іменників. До якої відміни вони належать у сучасній українській мові?

Полк, вівця, гість, дочка, любов, ім'я, путь, порося, степ, берег, дім, мед, мати, тесть, око, село.

10. Утворіть давньоукраїнські і сучасні українські форми родового, давального і місцевого відмінків однини. Поясніть шляхи розвитку сучасних відмінкових закінчень.

Земля, муха, рука, слуга, дорога.

11. Запишіть давньоукраїнською мовою наведені словосполучення і поясніть причини історичних змін у флексіях сучасної української мови.

Два воли, два коня, два поля, два дні, дві ночі, дві мухи, дві руки.

12. Визначте розряди давньоукраїнських займенників: *вѣ, ны, азъ, ть, то, та, онъ, оно, она, и, ѥ, а, овъ, ово, ова, кѣто, никѣто, нѣкѣто, вьсь, вьсе.*

13. Зробіть морфологічний аналіз займенників із тексту: *Ми великии князь Витовтъ дали єсмо нашу грамоту бедриху. Што держить ѿт насъ двѣ сєлицци.*

14. Провідмініайте давньоукраїнський займенник *онъ* і сучасний український *він*. Поясніть утворення відмінкових флексій у сучасній українській мові і причину утворення суплетивних форм.

15. Від коротких прикметників утворіть повні форми. Поясніть, які фонетичні зміни відбулися в історії повних прикметників.

Добрѣ, добро, добра; великѣ, велико, велика; малѣ, мало, мала; сухѣ, сухо, суха.

16. Провідмініайте в однині, множині і двоїні:

Смѣлая сестра, добра жена, высокѣ домѣ.

17. Зробіть морфологічний розбір іменників і прикметників із тексту:

Не лѣпо ли ны бѣ шєтъ, братіє, начѣ ти старыми словєсы трудныхъ повѣстии о пѣлку Игорєвѣ, Игорѣ Свѣ тѣславича?

18. Утворіть форми вищого ступеня порівняння. Поясніть зміни у системі приголосних при утворенні вищого ступеня порівняння.

19. Поясніть, як утворився числівник *одинадцять*.

20. Провідмініайте *одна малая рыба; дѣва сыны*.

21. Від наведених українських словосполучень утворіть давньоукраїнські,

укажіть на зміни, що відбиті в сучасній українській мові. Поясніть причини таких змін.

Два дерева, два столи, дві дуги, дві груші.

22. Напишіть числівники давньоукраїнською, укажіть на фонетичні зміни в них: *один, два, п'ять, шість, сім, вісім, десять.*

23. Як утворилися числівники: *п'ять, шість, одинадцять, двадцять?*

Заняття 6. *Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник*

План

1. Форми дієслів української мови: ретроспектива становлення.
2. Класи дієслів.
3. Часові форми дієслів давньої мови.
4. Історія теперішнього часу.
5. Історія форм минулого часу.
6. Історія майбутнього часу.
7. Історія форм умовного способу.
8. Історія форм наказового способу.
9. Інфінітив. Супін.
10. Дієприкметник і дієприслівник.

Література:

1. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О.І.Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С.127 – 147.
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа. – 1980. – § 33 – 36, § 39 – 42.
3. Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Нілочку В.В., Русанівський В.М. Історія української мови. Морфологія. – К.: Наукова думка, 1978. – § 71 – 82, § 83 – 107, §116 – 118.
4. Безпалько О.П., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К.: Радянська школа, 1962. – § 80 – 82, § 88 – 85.
5. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К.: Наукова думка, 1971. – 315 с.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть, які дієслівні форми утворюються від основи інфінітива, а які – від основи теперішнього часу. Проілюструйте твердження.
2. Від дієслів *родити, бути, любити* утворіть форми сигматичного аориста в однині, множині і двоїні.
3. Утворіть усі форми перфекта від дієслова *плести*.

4. Як утворився минулий час у сучасній українській мові? Чому він має родові, а не особові форми?

5. Розрізніть аорист та імперфект. Визначте особу і число дієслів із тексту. *Єще изволихомъ и избрахомъ себѢ два дни. Помняшетъ бо речъ первыхъ временъ усобицѢ, тогда при ОлзѢ гориславичи свяшется и растяшетъ усобицами погибашеть жизнь дождьбожа внука... И живяху в мирѢ поляне, и деревляне, и сѣверъ, и радимичи, вятичи и хорвате.*

6. Поясніть утворення сучасних форм дієслів майбутнього часу: *писатиму, їстиму, нестиму, ловитиму.*

7. Від давньоукраїнських форм інфінітива утворіть архетипи.

Печи, плести, рєчи, мєсти, мочи.

8. Утворіть форми умовного способу давньоукраїнської мови.

Знати, быти, ходити.

9. В яких дієслівних формах вживалися активні дієприкметники минулого часу на *-ль, -ла, -ло*?

10. Від поданих дієслів утворіть давньоукраїнські форми наказового способу, зіставте з сучасними і поясніть, які зміни відбулися в сучасній мові.

Ходити, нести, знати, водити, вєсти, мочи, рєчи, быти, сѣхнути, класти.

11. Знайдіть форми супіна, поясніть його синтаксичну роль у реченні: *И посла Ярополкъ искать брата. Изидє сѢА и сѢать сѢменє свє го. И посѣла и на села свою пастъ свини.*

12. Проаналізуйте форми наказового способу.

Не твори зѣла да не постигнетъ тебе зло. Отъступи отъ неправды и оуклонить сѢ отъ тебе, ꙗ лико можете благо сѣтворити, никого же не оклеветаите, никого же не окурадѢте, никому же не лѣжѢте, оубога не прѣзѢрите, никого же не ненавидите.

13. Виберіть із тексту дієслова, зробіть їх морфологічний аналіз.

Полянѡмъ же живуцємъ особѢ, ꙗко же рекохомъ, суцимъ от рода словѢньска, и нарекошася поляне, а не древляне от словѢнь же, и нарекошася древляне... Бѣста бо два брата в лѣсѢхъ.

И рече ꙗ му ꙗ динъ кудесьникъ: «Кѣняже! Конь ꙗ го и же любиши и Ѣздиши на немъ, отъ того ты и умрєши».

А се А кнѢ зъ Левъ вызвали есмы с литовѣскоѢ землѣ два братѢньцѢ . Мы великии кзъ витовтъ дали ꙗ смо сюю нашу грамоту бедриху, што держить от насъ двѢ сєлицѢ.

Заняття 7. Історія синтаксичної структури української мови

План

1. Предмет і завдання історичного синтаксису.
2. Взаємообумовленість історичних змін на різних рівнях мовної

системи.

3. Загальні відомості про синтаксичну систему давньоукраїнської мови.
4. Характеристика розвитку основних структурних і комунікативних типів простого речення.
5. Засоби вираження головних і другорядних членів речення в давньо- і середньо українській періоди.
6. Конструкції з подвійними відмінками в системі членів речення.

Література:

1. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О.І.Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С.165 – 188.
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа. – 1980. – С. 253 – 308.
3. Історія української мови. Синтаксис. – К.: Наукова думка, 1983. – 348 с.
4. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
5. Слинко І.І. Історичний синтаксис української мови. - К.: Вища школа, 1973. – 217 с.

Питання для самоконтролю

1. Які історичні зміни відбулися у функціонуванні відмінків у структурі речення?
2. “Розшифруйте” лексичне значення поданих прислівників, визначте від якої частини мови вони утворилися *інде, нѣкъде, онуду, інако, вѣчера, крѣпко, пакы, дѣвашьды, здря.*
3. Перекладіть речення і зробіть його синтаксичний аналіз:
 - а) *Даниль же й Василко придоста ко Кондратови.*
 - б) *А отъ монастыра речкою Чолницею до мосту, на дарозѣ зъ Дубисчь до Своза, где се Чолница зъ Ретовною сходитьъ.*
5. Доберіть із текстів давньої літератури по два речення до кожного різновиду складнопідрядних речень.

V. Завдання для самостійної роботи

Модуль I. Питання походження української мови

Завдання 1. Зобразіть схематично у зошиті для практичних занять зв'язок «Історичної граматики української мови» з іншими лінгвістичними і нелінгвістичними дисциплінами.

Завдання 2. Законспекуйте нижчеподані наукові статті в аспекті специфіки вивчення історії української мови.

Півторак Г.П. Деякі методологічні проблеми досліджень етногенезу східних слов'ян на сучасному етапі // Мовознавство, 2010. - № 2 – 3. – С.8 – 29.

Ткаченко О.Б. До ідеологічних основ української нації і української мови // Мовознавство, 2010. - № 2 – 3. – С.49 – 54.

Завдання 3. Ознайомтесь з хрестоматією з історії української мови: *Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я. Єрмоленко, А.К.Мойсієнко.* – К.: Либідь, 1996. – 288 с. Підготуйте конспекти наукових статей, що стосуються проблем походження української мови.

Огієнко І. Історія української літературної мови // Історія української мови. Упоряд. С.Я. Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С.137 – 161.

Булаховський Л. Питання походження української мови // Історія української мови. Упоряд. С.Я. Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С. 161 – 180.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С. 191 – 205.

Півторак Г. Коли ж виникла українська мова? // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С. 270 – 280.

Модуль II. Історія формування системи української мови

Завдання 1. Ознайомтесь із статтею *Ю.Карпенка «Фонологічна історія українського вокалізму»* (Мовознавство. – 1998. - № 2 – 3. – С.78 – 91) і дайте відповіді на питання:

а) яка ознака була провідною в організації вокалізму протягом усього існування праслов'янської мови?

б) який вигляд мала система голосних перед занепадом праслов'янської мови?

в) чому автор стверджує, що приголосні праслов'янської мови не можуть бути названі ні твердими, ні м'якими фонемами?

г) з яким фонологічним процесом автор пов'язує докорінну перебудову фонологічної системи праслов'янської мови, зміну її вокалічно-консонантного типу на консонантно-вокалічний? Яка межа вокальності?

Завдання 2. Користуючись матеріалом підручника *«Історія української мови. Фонетика»* (С.103 – 108), підготуйте конспект за планом:

а) особливості складоподілу спільнослов'янської мови давньої доби;

б) поява нових груп приголосних і типи фонетичних змін у них:

- редукція одного з приголосних;

- вставлення приголосного;

- вставлення голосного;

- асиміляція.

в) поняття «гемінати», фонетичні зміни у них;

г) занепад приголосного в кінці фінального складу.

Завдання 3. Доберіть з історичних джерел приклади, які демонструють процес монофтонгізації дифтонгів.

Завдання 4. Ознайомтесь зі статтею *Г.П.Півторака «Занепад зредукованих ь, ѣ і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов»* (Мовознавство. – 1998. - № 2 – 3. – С.3 – 14). Підготуйте відповіді на питання:

а) чим була обумовлена тенденція до занепаду ультракоротких голосних і коли вона виникла?

б) як характеризує автор сильну і слабку позиції?

в) які хронологічні межі занепаду зредукованих і вокалізації зредукованих визначає Г.Півторак для східних, південних і західних слов'ян?

Завдання 5. Доберіть із творів української літератури XVI – XVIII ст. уривок на 50 слів і поясніть фонетичні особливості української мови того періоду.

Завдання 6. Визначіть тип відмінювання давньоукраїнських іменників *земля, вода, ніч, свекри, воля, любя, душа, синь, конь, жєнихъ, путь, чудо, поле, небо, тьсть, лось, зять.*

Завдання 7. Коротко сформулюйте історію предметно-особового займенника *він, вона, воно.*

Завдання 8. Поміркуйте, чому сучасне мовознавство схиляється до думки, що формально-граматичні відмінності між іменниками й прикметниками не споконвічні.

Завдання 9. Провідмінійте в однині, множині і двоїні словосполучення: *высок домъ, велико дерево, мудра книга.*

Завдання 10. Опрацюючи «Вступ» до монографії «*Числівник української мови*» (Г.П.Арполенко, К.І.Городенська, Т.Х.Щербатюк), підготуйте доповідь про формування поняття «число» і системи числових назв у східних слов'ян.

Завдання 11. Поясніть твердження, що лексико-семантична група числівників уніфікувала свою морфологічну структуру шляхом нейтралізації граматичних ознак, успадкованих від іменників і прикметників.

Завдання 12. Напишіть числівники давньоукраїнською, укажіть на фонетичні зміни в них: *один, два, п'ять, шість, сім, вісім, десять.*

Завдання 13. Як утворилися числівники: *п'ять, шість, одинадцять, двадцять?*

Завдання 14. Утворіть форми умовного способу в давньоукраїнській мові. *Ходити, знати, быти.*

Завдання 15. Підготуйте повідомлення на тему: «Супін в історії різних слов'янських мов».

Завдання 16. Знайдіть форми супіна, поясніть його синтаксичну роль у реченні.

И посла Ярополкъ искать брата. Изиде сѣ и сѣ...ть сѣмене своѣ то. И посѣла и на села свою пастъ свинии.

Завдання 17. Утворіть форми І особи однини аориста, імперфекта, перфекта, плюсквамперфекта від дієслова *быти*.

Завдання 18. Підготуйте повідомлення на тему: «Причина та шляхи оформлення дієприслівника як окремої дієслівної форми».

Завдання 19. Укладіть бібліографію журнальних статей за останніх десять років з проблем історичного синтаксису (журнали «Мовознавство»,

«Українська мова», «Українська мова і література в школі», «Вопросы языкознания», «Дивослово». Напишіть поширену анотацію до двох із них. Зробіть узагальнений опис напрямів розвитку досліджень з історичного синтаксису.

VI. Карта самостійної роботи студента

Змістовий модуль та теми курсу	Академічний контроль	Бали	Термін виконання (тижні)
3 семестр			
Модуль I. Питання походження української мови			
Тема 1. Специфіка «Історичної граматики української мови» як навчальної дисципліни.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	IX
Тема 2. Проблема походження української мови.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	X
Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	XI
<i>Опрацювання фахових видань.</i>		10	
Модуль II. Історія формування системи української мови			
Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2	XIII
Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2	XV
			Разом: 35+10 балів
4 семестр			
Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік	5	IXX

Фонетичні зміни української мови. <i>Опрацювання фахових видань.</i>	(2 год.)	10	
Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2	XXI
Тема 8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник. <i>Опрацювання фахових видань.</i>	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2 10	XXIII
Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови. <i>Опрацювання фахових видань.</i>	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2 10	XXV
	Разом: 35+30 балів		
РАЗОМ: 28 годин		70 балів+40 балів	

VII. Система поточного та підсумкового контролю знань

Навчальні досягнення бакалаврів із дисципліни «Історична граматики української мови» оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок; розширення кількості підсумкових балів до 100.

Контроль успішності студентів з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання здійснюється відповідно до навчально-методичної карти, де зазначено види і терміни контролю. Систему рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переведення у національну (4-бальну) та європейську (ECTS) шкалу подано далі у вигляді таблиць.

**Розрахунок рейтингових балів
за видами поточного (модульного) контролю**

№ з/п	Вид діяльності	Кількість балів за одиницю	Кількість одиниць до розрахунку	Всього
1.	Відвідування лекцій	1	7	7
2.	Відвідування практичних (семінарських занять)	1	7	7
3.	Виконання завдання з самостійної, домашньої роботи	5	14	70
4.	Робота на семінарському занятті (практичному), в т. ч. дискусія, доповідь, виступ, повідомлення	10	7	70
5.	Опрацювання фахових видань	10	4	40
6.	Модульна контрольна робота	25	2	50
Максимальна кількість балів: 244				
Коефіцієнт розрахунку рейтингових балів $274/100=2,4$				

У процесі оцінювання навчальних досягнень бакалаврів застосовують такі методи:

- **Методи усного контролю:** індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда, залік.
- **Методи письмового контролю:** модульне письмове тестування, підсумкове, письмове тестування, звіт, реферат, есе, конспект наукової літератури.
- **Методи самоконтролю:** уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз.

Порядок переведення рейтингових показників успішності

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90-100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) у межах обов'язкового матеріалу з, можливими, незначними недоліками
B	82-89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) у межах обов'язкового матеріалу без суттєвих грубих помилок
C	75-81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності.
E	60-68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FX	35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного опрацювання
F	1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

VIII. Методи навчання

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1) За джерелом інформації:

- *Словесні:* лекція (традиційна, проблемна, лекція –прес-конференція), семінари, пояснення, розповідь, бесіда.
- *Наочні:* спостереження, ілюстрація, демонстрація.
- *Практичні:* вправи.

2) За логікою передачі і сприйняття навчальної інформації: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3) За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4) За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача, самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проектів.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності: навчальні дискусії, створення ситуації пізнавальної новизни, створення ситуації зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

IX. Методичне забезпечення курсу

- Опорні конспекти лекцій;
- Навчальні посібники;

- Робоча програма навчальної дисципліни;
- Тестові і контрольні завдання для тематичного (модульного) оцінювання навчальних досягнень студентів
- Засоби підсумкового контролю – комплект друкованих завдань для підсумкового контролю.

X. Питання до курсу

1. Предмет і завдання курсу «Історична граматики української мови».
2. Зв'язки історичної граматики з іншими науками.
3. Загальні особливості розвитку мови в діяхронії.
4. Джерела мовно-історичних відомостей.
5. Специфіка використання писемних пам'яток як джерела вивчення історії української мови.
6. Основні етнополітичні концепції походження українського народу.
7. Зародження та розвиток концепції самостійного існування української мови.
8. Праслов'янська мова. Періодизація її історії. Проблема розпаду.
9. Два погляди на походження східнослов'янських мов.
10. Давньоруська мова – міф чи реальність?
11. Концепція історії української мови Ю.Шевельова.
12. Періодизація історії української мови.
13. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських.
14. Предмет історичної фонології.
15. Фонетичні процеси праслов'янського періоду та їхнє відображення в українській мові.
16. Фонетичні процеси, зумовлені дією закону відкритого складу.
17. Звукові зміни, пов'язані з постконсонантним [j].
18. Перша перехідна палаталізація задньоязикових приголосних.
19. Друга перехідна палаталізація задньоязикових приголосних.
20. Третя перехідна палаталізація задньоязикових приголосних.
21. Фонетичні процеси протоукраїнського періоду.
22. Фонетична система староукраїнського періоду. Вокалізм.
23. Фонетична система староукраїнського періоду. Консонантизм.
24. Занепад редукованих та його наслідки у системі вокалізму.
25. Занепад редукованих та його наслідки у системі консонантизму.
26. Втрата звука, який позначала літера «ять».
27. Поява українського звука [и].
28. Природа історичних чергувань української мови.
29. Історична морфонологія: явища усічення, накладання, нарощення.

30. Предмет історичної морфології. Причини і напрями змін морфологічного рівня.
31. Становлення граматичних категорій іменника. Категорія числа.
32. Становлення граматичних категорій іменника. Категорія відмінка.
33. Витворення сучасної української системи відмінювання іменників.
34. Становлення займенника як частини мови.
35. Становлення прикметника як частини мови.
36. Становлення числівника як частини мови.
37. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Класи дієслів.
38. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Категорія особи.
39. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Категорія часу.
40. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Категорія способу.
41. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Інфінітив. Супін.
42. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Дієприкметник. Дієприслівник.
43. Становлення прислівника як частини мови.
44. Становлення службових частин мови.
45. Предмет історичного синтаксису.
46. Засоби вираження головних членів речення у давньоукраїнській та староукраїнській періоди.
47. Засоби вираження другорядних членів речення у давньоукраїнській та староукраїнській періоди.
48. Конструкції з подвійними відмінками в системі членів речення.
49. Типи синтаксичних конструкцій давньоукраїнської та староукраїнської мов.
50. Перспективи дослідження проблем української етномовної глотогонії.

XI. Література до курсу

Основна:

1. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинсько І.І. Історична граматики української мови. – К., 1980.
2. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О.І.Крижанівська. – К., 2010.
3. Історія української мови: Хрестоматія / Упоряд. С.Єрмоленко, А.Мойсієнко. – К., 1996.
4. Історія української мови. Фонетика. – К., 1979.
5. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983.
6. Історія української мови. Морфологія. – К., 1978.
7. Історія української мови. Синтаксис. – К., 1983.
8. Історична граматики української мови: навч. посіб. / Л.П. Павленко. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010.

Додаткова:

9. Арполенко Г., Городенська К., Щербатюк Г. Числівник української мови. – К., 1980.
10. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород, 1960.
11. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови. – К., 1991.
12. Безпалько О.П., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962.
13. Браїчевський М. Походження слов'янської писемності. – К., 1998.
14. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. – К., 1956.
15. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О.С.Мельничука. – К., 1966.
16. Гумецька Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV – XV ст. – К., 1958.
17. Историческая типологія славянських мов: Фонетика, словообразование, лексика и фразеологія / Под ред. А.С. Мельничука. – К., 1986.
18. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). – К., 2000.
19. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології. – К., 2008.
20. Наєнко Г.М. Курс лекцій з історії української мови. Фонетика. Навч. посіб. – К., 2002.
21. Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх

мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських із “спільної колиски”. – К., 2001.

22. Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. – К., 1993.
23. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001.
24. Самійленко С. Нарис з історичної морфології української мови. – К., 1964. – Ч.1.
25. Скляренко В.Г. Праслов'янська акцентологія. – К., 1998.
26. Таранець В. Походження поняття числа і його мовної реалізації. – Одеса, 1999.
27. Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков: историко-диалектологический очерк. – М., 1972.
28. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні і граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998.
29. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Х., 2002.
30. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. – К., 2002.

**Навчально-методична картка дисципліни
«Історична граматики української мови»**

Разом: лекції – 14 год. (8 год. – у 3 семестрі; 6 год. – у 4 семестрі),
практичні заняття – 14 год. (6 год. – у 3 семестрі; 8 год. – у 4 семестрі),
самостійна робота – 28 годин (14 год. – у 3 семестрі; 14 год. – у 4 семестрі),
МК – 4 год. (2 год. – у 3 семестрі; 2 год. – у 4 семестрі), залік

+

Тиждень	IX	X	XI	XIII	XV	IXX	XXI - XXIII	XXV	
Модулі	Модуль I			Модуль II					
Назва модуля	Питання походження української мови			Історія формування системи української мови					
Кількість балів за модуль	63 бали			181 бал					
Лекції									
Години	1 год.	2 год.	1 год.	2 год.	2 год.	2 год.	2 год.	2 год.	
Теми лекцій	Тема 1. Специфіка «Історичної граматики української мови» як навчальної дисципліни (0,5б).	Тема 2. Проблема походження української мови (1 б).	Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських (0,5б).	Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси (1 б).	Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи <u>прото-українських</u> говорів (1 б).	Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови (1 б).	Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання (1 б).	Тема 8. Історія дієслів як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприлівник (1 б).	Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови

Теми практичних занять		Тема 2. Проблема походження української мови (10 б).+1		Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси (10 б).+1	Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи <u>прото-українських</u> говорів (10 б).+1	Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови (10 б).+1	Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання (10 б).+1	Тема 8. Історія дієслів як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприлівник (10 б).+1	Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови (10 б).+1
Години		2 год.		2 год.	2 год.	2 год.	2 год.	2 год.	2 год.
Самостійна робота	5*3=15 балів			5*4=20 балів		5*7=35 балів			
Опрацювання фахових видань	10 балів			10 балів		10 балів		10 балів	
Види поточного контролю	Модульна контрольна робота 1 (25 балів)						Модульна контрольна робота 2 (25 балів)		
Підсумковий контроль	Залік								